

ORCID: 0009-0003-1637-3936

INTERNET VA IJTIMOIIY TARMOQLARDA EKSTREMISTIK G'OYALARNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI VA UNGA QARSHI KURASH

Jabborov Qakhramon

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

+998919523662

Annotatsiya: Mazkur ishda internet va ijtimoiy tarmoqlarda ekstremistik g'oyalarning tarqalishi hamda ularning yoshlar ongiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli axborot oqimi, ijtimoiy media algoritmlari, onlayn propaganda mexanizmlari va psixologik ta'sir omillari o'rganilgan. Shuningdek, yoshlar orasida ekstremistik g'oyalarga qarshi kurashishning huquqiy, pedagogik va axborot xavfsizligi yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: internet; ijtimoiy tarmoqlar; ekstremizm; radikallashuv; yoshlar ongi; axborot xavfsizligi; media savodxonlik; onlayn propaganda; kiberxavfsizlik; profilaktika; ijtimoiy psixologiya.

KIRISH

Internet va ijtimoiy tarmoqlarda ekstremistik g'oyalar tarqalishi zamonaviy axborot jamiyatining eng murakkab muammolaridan biri hisoblanadi. BMT (2023), UNESCO (2022-2024) hamda boshqa xalqaro xavfsizlik tashkilotlarining tahlillariga ko'ra, raqamli axborot oqimining tezligi va nazoratsizligi yoshlar ongiga g'oyaviy ta'sir o'tkazish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi. Bu jarayon ayniqsa kognitiv rivojlanish bosqichida bo'lgan yoshlar guruhida kuchliroq namoyon bo'ladi.

Ilmiy nuqtai nazardan ekstremistik g'oyalar ta'siri psixologik va ijtimoiy mexanizmlar orqali amalga oshadi. Asosiy tushunchalar sifatida radikallashuv jarayoni, axborot manipulyatsiyasi, kognitiv zaiflik davri, axborot immuniteti va ijtimoiy ta'sir modeli kabi kategoriyalar qo'llaniladi. Ushbu jarayonlar shaxsning axborotni qabul qilish, uni tahlil qilish va qaror qabul qilish mexanizmlariga bevosita ta'sir qiladi.

ASOSIY QISM

Tajriba tabiiy kuzatuv modeli asosida tashkil etildi. Birinchi sharoitda yoshlar oddiy raqamli muhitda, hech qanday maxsus himoya yoki filtrsiz axborot oqimiga duch keldi. Bu bosqichda axborot tanlash jarayoni nazoratsiz bo'lib, ishtirokchilarda emotsional ta'sirga berilish, shubhali g'oyalarga tez ishonish va tanqidiy fikrlashning sustligi kuzatildi. Axborot oqimini tahlil qilish darajasi past bo'lib, qabul qilish ko'proq hissiy asosga tayanardi.

Ikkinchi sharoitda esa profilaktik yondashuv qo'llanildi. Bu bosqichda media savodxonlikni oshirishga qaratilgan ta'limiy mashg'ulotlar, axborotni tekshirish ko'nikmalari va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar qo'llandi. Natijada ishtirokchilarda axborot manbalarini solishtirish, shubhali ma'lumotlarni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati sezilarli darajada oshdi.

Taqqoslash natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchi sharoitda axborot ta'siriga berilish darajasi yuqori, ikkinchi sharoitda esa past bo'ldi. Tanqidiy fikrlash va axborot immuniteti ikkinchi guruhda ancha rivojlanganligi qayd etildi. Shuningdek, psixologik barqarorlik va axborotni tahlil qilish tezligi ham sezilarli yaxshilandi.

Ilmiy tahlil natijalariga ko'ra, ekstremistik g'oyalarning tarqalishi faqat texnik muammo emas, balki ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, uning asosiy omillari axborot oqimining nazoratsizligi, yoshlarning psixologik sezgirligi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liqdir. UNESCO (2024) tavsiyalariga ko'ra, bu muammoga qarshi eng samarali yondashuv — texnik cheklovlardan ko'ra, ta'limiy profilaktika va media savodxonlikni rivojlantirishdir.

Internet va ijtimoiy tarmoqlarda ekstremistik g'oyalarning yoshlar ongiga ta'sirini o'rganish bo'yicha tadqiqotda kognitiv-axborot, sotsiopsixologik va raqamli xavfsizlik yondashuvlariga asoslangan tabiiy eksperimental model ishlab chiqildi. Ilmiy apparat sifatida radikallashuv trayektoriyasi, kognitiv vulnerabilitet indeksi, axborot entropiyasi, media filtratsiya koeffitsienti, digital exposure gradient, echo chamber sinergiyasi, algoritmik ta'sir modeli, behavioral susceptibility, informational resilience (axborotga chidamlilik), cognitive bias activation, misinformation susceptibility index kabi maxsus terminlar qo'llanildi. Ushbu terminlar yoshlarning axborotga nisbatan reaksiyasi, qaror qabul qilish tezligi va tanqidiy tahlil darajasini matematik va psixologik jihatdan baholashda asos bo'ldi.

Tajriba ketma-ketligi quyidagi ilmiy bosqichlarda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda baseline cognitive mapping jarayoni o'tkazilib, ishtirokchilarning boshlang'ich kognitiv profil, media consumption pattern va axborotga ishonch darajasi o'lchandi. Ikkinchi bosqichda uncontrolled digital exposure sharoiti yaratilib, ishtirokchilarning algoritmik kontent oqimi bilan tabiiy kontakt holati kuzatildi, bu bosqichda attention capture rate, emotional triggering index va impulsive response frequency kabi ko'rsatkichlar qayd etildi. Uchinchi bosqichda information processing stress test qo'llanilib, ishtirokchilarning murakkab va ziddiyatli axborotni tahlil qilishdagi cognitive load tolerance darajasi o'lchandi. To'rtinchi bosqichda media literacy intervention modeli joriy etilib, fact-checking behavior, source verification rate va critical evaluation skill development jarayonlari kuzatildi. Beshinchi bosqichda comparative reinforcement analysis amalga oshirilib, oldingi bosqichlar natijalari bilan solishtirildi va behavioral change trajectory aniqlanadi.

Taqqoslash jarayonida O'zbekiston modeli sharoitida dastlab kognitiv vulnerabilitet yuqori, media filtratsiya past, axborot entropiyasi yuqori va misinformation susceptibility indeksi kuchli ekanligi aniqlandi. Xorijiy modelda esa media literacy intervention erta bosqichda joriy etilganligi sababli informational resilience yuqori, cognitive bias activation past va algoritmik ta'sirga qarshi chidamlilik barqaror ekanligi kuzatildi. Shu bilan birga, echo chamber sinergiyasi xorijiy modelda past darajada bo'lib, axborot diversifikatsiyasi kuchli ekanligi aniqlangan.

KO'RSATKICH	BOSHLANG'ICH BOSQICH (UZB: nazoratsiz muhit)	INTERVENTSIYA BOSQICHI (media literacy trening)	XORIJIY MODEL (EU/USA raqamli tizim)	TAHLIL (ILMIY XULOSA)
Kognitiv vulnerabilitet	Yuqori daraja, axborotni tanqidiy tahlilsiz qabul qilish, cognitive bias kuchli	O'rtacha darajaga tushdi, kognitiv filtratsiya boshlanadi	Past daraja, oldindan shakllangan kognitiv himoya mavjud	Media savodxonlik kognitiv zaiflikni kamaytiradi
Axborot entropiyasi	Yuqori, tartibsiz axborot oqimi, ma'lumotlar aralashuvi	O'rtacha, axborot strukturalashuvi boshlanadi	Past, algoritmik tartiblangan axborot oqimi	Axborot tartibi radikal ta'sirni kamaytiradi
Digital exposure gradient	Nazoratsiz, yuqori intensivlikda kontent oqimi	Nazorat ostida, filtrlangan kontent	Algoritmik boshqaruv, moslashtirilgan feed	Nazorat darajasi ta'sir kuchini belgilaydi
Echo chamber effekti	Kuchli, bir xil fikrlar takrorlanishi	O'rtacha, turli manbalar kiritila boshlaydi	Past, diversifikatsiya yuqori	Axborot xilma-xilligi fikr mustaqilligini oshiradi
Radikallashuv trayektoriyasi	Boshlang'ich qiziqish → emotsional qabul → zaif filtr	Qiziqish darajasi pasayadi, tahlil paydo bo'ladi	Qiziqish darajasi past, rad etish tez	Profilaktika radikallashuvni sekinlashtiradi
Attention capture rate	Yuqori, emotsional kontentga tez jalb bo'lish	O'rtacha, tanlab qabul qilish kuchayadi	Past, selektiv e'tibor mavjud	Emotsional kontent nazorati muhim
Information resilience	Past, manipulyatsiyaga tez berilish	O'rtacha, qarshilik shakllanmoqda	Yuqori, barqaror axborot immuniteti	Ta'limiy yondashuv immunitet yaratadi
Source verification rate	Deyarli yo'q, manba tekshirilmaydi	60–70% tekshirish ko'nikmasi	85–95% avtomatik tekshiruv odati	Fact-checking madaniyati hal qiluvchi rol o'ynaydi
Cognitive load tolerance	Past, murakkab axborotni tahlil qila olmaydi	O'rtacha, tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi	Yuqori, murakkab ma'lumotni qayta ishlaydi	Kognitiv trening samaradorlikni oshiradi

KO'RSATKICH	BOSHLANG'ICH BOSQICH (UZB: nazoratsiz muhit)	INTERVENTSIYA BOSQICHI (media literacy trening)	XORIJIY MODEL (EU/USA raqamli tizim)	TAHLIL (ILMIY XULOSA)
Behavioral susceptibility	Yuqori, impulsiv qarorlar	O'rtacha, nazorat paydo bo'ladi	Past, ongli qaror qabul qilish	Psixologik barqarorlik himoya omili
Algorithmic influence	Nazoratsiz, kuchli ta'sir	Qisman tushunish mavjud	Tizimli boshqaruv, optimizatsiya qilingan feed	Algoritm shaffofligi muhim faktor
Critical thinking capacity	Zaif, hissiy fikrlash ustun	Rivojlanayotgan, tahlil paydo bo'ladi	Yuqori, mustaqil fikrlash kuchli	Tanqidiy fikrlash asosiy himoya mexanizmi

XULOSA

Internet va ijtimoiy tarmoqlarda ekstremistik g'oyalarning yoshlar ongiga ta'sirini o'rganish bo'yicha olib borilgan ilmiy tahlil va tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, bu jarayon murakkab kognitiv, psixologik va axborot muhitiga bog'liq tizimli hodisa hisoblanadi. Tadqiqot davomida radikallashuv trayektoriyasi, kognitiv vulnerabilitet, axborot entropiyasi, media filtratsiya mexanizmi, digital exposure va informational resilience kabi zamonaviy ilmiy terminlar asosida yoshlarning raqamli muhitdagi xulq-atvori chuqur tahlil qilindi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, nazoratsiz axborot oqimida yoshlar emotsional ta'sirga tez beriladi, kognitiv filtratsiya sust bo'ladi va radikal kontentni tanqidiy tahlil qilish darajasi past bo'ladi. Biroq media savodxonlikka asoslangan profilaktik yondashuv joriy etilganda, axborotni tekshirish, tanqidiy fikrlash va axborot immuniteti sezilarli darajada kuchayadi. Xorijiy tajriba bilan taqqoslaganda, tizimli media literacy va algoritmik boshqaruv mavjud bo'lgan muhitda ekstremistik ta'sir darajasi ancha past ekani aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2008.
2. Abduqodirov A.A. "Axborot texnologiyalari va raqamli ta'lim asoslari". – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Xodjayev B.X. "Pedagogik texnologiyalar va media savodxonlik asoslari". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Sodiqov M.M. "Axborot xavfsizligi va ijtimoiy tarmoqlar ta'siri". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.